

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

100 ANYS D'ARQUEOLOGIA A LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

■ EL CENTENARI DE LA CREACIÓ DEL LABORATORI D'ARQUEOLOGIA ■

100 ANYS D'ARQUEOLOGIA A LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

■ EL CENTENARI DE LA CREACIÓ DEL LABORATORI D'ARQUEOLOGIA ■

Ferran Arasa i Gil i J. Emili Aura Tortosa (eds.)

Aquesta obra està sota una Llicència Creative Commons
Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional.

© Del textos: els autors i les autores, 2024
© D'aquesta edició: Universitat de València, 2024

Correcció: Letras y píxeles, S. L.
Disseny y maquetació: Quinto A Estudio Gráfico
Disseny de coberta: Quinto A Estudio Gráfico

ISBN Papel: 978-84-9133-753-9
ISBN PDF: 978-84-9133-754-6
<https://doi.org/10.7203/PUV-OA-754-6>

Edició digital

Taula

07	Pròleg María Vicenta Mestre · Rectora de la Universitat de València
11	Presentación Carmen Aranegui Gascó
15	La introducción de los estudios de arqueología en la Universidad de Barcelona Francisco Gracia Alonso
47	La introducción de los estudios de arqueología en la Universidad Complutense de Madrid Gonzalo Ruiz Zapatero
67	L'aportació de la Universitat de València als inicis de l'arqueologia valenciana (1869-1905) J. Emili Aura Tortosa
87	La creació del Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de València: reformes docents i bases per a la professionalització (1905-1927) J. Emili Aura Tortosa
109	Lluís Pericot Garcia: un prehistoriador a la Universitat de València Ferran Arasa i Gil
139	El primer franquisme: Manuel Ballesteros Gaibrois Ferran Arasa i Gil
167	Miquel Tarradell i Mateu (1956-1970) i la formació de l'escola valenciana d'arqueologia Ferran Arasa i Gil
195	De mitjan anys setanta fins a la constitució del Departament de Prehistòria i Arqueologia (1976-1986) Aleix Eixea Vilanova i David Quixal Santos
215	De la constitució del Departament de Prehistòria i Arqueologia fins als nostres dies (1987-2021) David Quixal Santos i Aleix Eixea Vilanova
235	Cloenda J. Emili Aura Tortosa i Ferran Arasa i Gil
239	Sigles
241	Bibliografia

Pròleg

■ Maria Vicenta Mestre ■

Rectora de la Universitat de València

L'anàlisi de les restes materials i simbòliques del passat és competència de l'Arqueologia, una disciplina històrica amb perfil professional propi que des de principis del segle XX s'ensenya a la Universitat de València. S'ocupa en exclusiva de l'estudi d'aquells períodes anteriors a l'aparició de l'escriptura, i és necessària per al coneixement dels posteriors fins al present, especialment en aquells ignorats per les fonts escrites, des d'àmbits rellevants com el domèstic, fins a escenaris de la història recent com les fosses comunes del franquisme. La seua actualitat, doncs, és inqüestionable, com també ho és la seua capacitat d'innovació i de col·laboració amb les més diverses especialitats. Però l'Arqueologia que va començar a ensenyar-se fa més d'un segle a la nostra universitat, amb unes arrels noucentistes, no tenia res a veure amb la moderna disciplina que és avui. D'aleshores ençà, els canvis han estat pregons, i aquesta història ja centenària és un clar reflex de la seua evolució i també de la història de la nostra universitat.

La implantació dels estudis d'arqueologia a la universitat espanyola és un fet relativament recent. Entre 1857 i 1900 es van impartir estudis sobre Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica en una institució acadèmica oficial, l'Escola Superior de Diplomàtica, que estava dirigida a la formació del que acabaria denominant-se cos facultatiu d'arxivers, bibliotecaris i arqueòlegs, en allò que no va passar de ser un

assaig d'estudis superiors en aquesta matèria. El procés d'institucionalització de l'ensenyament de l'Arqueologia en l'àmbit universitari espanyol es va iniciar l'any 1900 amb la dotació de la primera càtedra d'Arqueologia, Numismàtica i Epigrafia a la Universitat Central de Madrid. Només cinc anys després, en 1905, es va dotar la de la Universitat de València a l'antiga Facultat de Filosofia i Lletres que va guanyar Luis Gonzalvo Paris, especialista en filologia àrab format en l'esmentada Escola i també membre del susdit cos, que exercí fins a la seua jubilació forçosa en 1940. Possiblement, la fita més destacada del primer període de la càtedra fou la constitució d'un Laboratori d'Arqueologia l'any 1921, la història del qual és l'objecte d'aquest volum. La seua preparació ha estat possible, en bona part, gràcies a la valuosa documentació preservada en l'Arxiu Històric de la nostra universitat, que és fonamental per al coneixement directe d'aquesta història.

Luis Gonzalvo Paris era un professor d'idees liberals i progressistes, que fou vicerector entre 1932 i 1937 amb els rectors Joan B. Peset Aleixandre, Fernando Rodríguez-Fornos González i José Puche Álvarez, i director de l'Institut d'Idiomes de la universitat durant la República, des del qual va promoure l'ensenyament del valencià normatiu, la recerca sobre la nostra llengua i la formació d'especialistes com Manuel Sanchis Guarner, que també fou professor

d'aquesta universitat. L'any 1921, Luis Gonzalvo Paris proposà a la Junta de la Facultat de Filosofia i Lletres la creació del Laboratori d'Arqueologia, que fou aprovada per unanimitat el dia 3 de desembre. Potser la idea de crear-lo estigué inspirada en aquells laboratoris innovadors del Centre d'Estudis Històrics de Madrid. Els objectius i funcions del Laboratori eren fonamentalment docents, però també documentals, museològiques, professionals i de recerca. S'organitzava en quatre seccions: Numismàtica, Prehistòria, Arqueologia i Belles Arts i Etnologia i Etnografia, de les quals eren els responsables reconeguts especialistes.

El Laboratori d'Arqueologia fou una institució pionera en el seu camp, moderna i innovadora, concebuda com una aula que havia de servir per a la realització de les pràctiques de les assignatures de la càtedra d'Arqueologia, Numismàtica i Epigrafia, i per a organitzar treballs de camp, classificar els materials trobats i preparar un fitxer de jaciments arqueològics valencians. Però també com una plataforma amb la qual la universitat s'havia d'obrir a la societat civil donant veu als estudiosos no acadèmics, aquells altres professionals interessats per la disciplina que havien adquirit una formació autodidacta, i fins i tot organitzant amb ells una xarxa de corresponsals en poblacions de tot el País Valencià.

Començava així una trajectòria ja llarga que arriba fins a l'actual departament de Prehistòria, Arqueologia i Història Antiga. Aquesta història ha estat estudiada curosament en el llibre que el lector té a mans, preparat per un grup de professors d'aquest departament amb la col·laboració d'investigadors d'altres institucions. En aquest segle el Laboratori ha passat per diverses fases i vicissituds, en relació amb la personalitat i idees dels catedràtics que n'han estat al capdavant i amb els períodes polítics de la nostra història recent. I per ell han passat moltes promocions d'alumnes que, en finalitzar els

seus estudis, entre altres eixides professionals, van treballar en arxius i biblioteques i es van dedicar a l'arqueologia en universitats o museus.

La primera etapa, sota la direcció del seu fundador, el catedràtic Luis Gonzalvo Paris, tingué anys de gran activitat: reunions, eixides de camp, fins i tot un intent d'organitzar una excavació arqueològica. En aquells primers cursos es formaren alguns alumnes que posteriorment tindrien una destacada trajectòria, com Felipe Mateu y Llopis, possiblement el primer a doctorar-se amb una tesi que tractava sobre una de les assignatures de la càtedra, la numismàtica, de la qual arribaria a ser un reconegut especialista. Altres noms a recordar, amb trajectòries dispars, són el d'Emili Gómez Nadal, professor auxiliar d'idees nacionalistes i d'esquerres i fermament compromès amb la República, que va haver de marxar a l'exili i no va tornar mai més, i el d'Olimpia Arozena Torres, també professora auxiliar i sovint responsable de les assignatures de la càtedra, pionera en l'ensenyament de l'arqueologia a la universitat.

Pocs anys després de la fundació del Laboratori, l'arribada de Lluís Pericot García el 1927 com a catedràtic d'Història Moderna i Contemporània d'Espanya, que aleshores ja era un prehistoriador reconegut, suposà un revulsiu per a l'alumnat perquè per primera vegada en la Universitat de València, durant dos cursos —entre 1930 i 1932— un especialista va impartir una assignatura de Prehistòria, i també per la possibilitat de participar en les seues excavacions en jaciments tan importants com la Cova del Parpalló (Gandia). La llavor de Pericot entre l'alumnat va donar fruit en tres dels seus alumnes més destacats que reeixiren en la seua trajectòria lligada a la docència i la investigació: Julián San Valero Aparisi, que arribaria a ser catedràtic de la nostra universitat; Francisco Jordá Cerdá, que ho seria a la Universitat de Salamanca; i Domingo

Fletcher Valls, que fou director del Museu de Prehistòria de la Diputació de València.

Les conseqüències de la guerra civil van afectar greument la Universitat de València. Pel que fa al Laboratori, l'exili d'Emili Gómez Nadal i la jubilació forçosa del catedràtic Luis Gonzalvo Paris en són bones mostres. En la dècada de 1940 el va dirigir el catedràtic d'Història Universal de les Edats Antiga i Mitjana Manuel Ballesteros Gabrois, que va promoure algunes activitats arqueològiques. Després de la seua marxa a Madrid, continuà al front del Laboratori Julián San Valero que en 1950 havia guanyat la càtedra de Prehistòria i Història Universal Antiga i Mitjana, en una breu etapa d'escassa activitat. Finalment, l'any 1956 es van convocar les oposicions a la càtedra d'Arqueologia, Numismàtica i Epigrafia, vacant des de 1940, que va guanyar Miquel Tarradeu Mateu, obrint la que serà l'etapa més decisiva en la història del departament. Per primera vegada, la càtedra fou ocupada per un especialista amb una sòlida formació i una llarga experiència professional. En els catorze anys llargs que romangué a la nostra universitat, el professor Tarradell va contribuir a la renovació de l'ensenyament de l'arqueologia amb nous enfocaments i mètodes i —amb l'organització d'excavacions— va saber atraure un grup d'estudiants que pogueren completar la seua formació en Arqueologia. L'any 1962 va fundar la revista *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, que amb els seus més de seixanta anys d'existència ha permès difondre àmpliament la tasca investigadora dels membres del departament. El treball d'aquests anys va donar els seus fruits i una nova generació de professores com la pionera Gabriela Martín Ávila i, més endavant, les primeres catedràtiques Milagro Gil-Masarell Boscá i Carmen Aranegui Gascó es feren càrrec de l'organització incipient del departament.

Després de la curta etapa en la càtedra de Martín Almagro Gorbea (1976-1980), una vegada consolidada

la democràcia i reformada la universitat, l'any 1987 es va constituir el nou Departament de Prehistòria i Arqueologia, del qual fou la primera directora la nova catedràtica de Prehistòria Milagro Gil-Masarell Boscá. D'aleshores ençà, es va obrir un període que ha estat el de la seua transformació, no únicament per la incorporació de noves generacions de professors i investigadors i els canvis en la docència amb els nous plans d'estudi, sinó també en l'àmbit material per la dotació d'un laboratori amb modernes instal·lacions que des de 2016 porta el nom de la nostra companya tristament desapareguda Milagro Gil-Masarell Boscá. Avui, amb satisfacció, podem dir que el modest Laboratori d'Arqueologia que amb una indubtable visió de futur va crear Luis Gonzalvo Paris l'any 1921 no sols no ha desaparegut amb els profunds canvis que ha experimentat la nostra universitat en aquest segle, sinó que s'ha transformat en una moderna institució al servei de la docència i la recerca d'un departament en contínua evolució cap a l'excel·lència.

Tot el que hem exposat de manera resumida pot llegir-se en aquest volum, un treball exhaustiu i ben documentat que no es limita a contar la història interna del que avui és el departament de Prehistòria, Arqueologia i Història Antiga, sinó que la contextualitza en cada període aprofundint en les diferents conjuntures polítiques, interessant-se per la trajectòria dels catedràtics i dels seus deixebles, per la recerca que es feu en cada període i per les seues activitats més enllà del recinte universitari. I també s'ha ocupat de recordar la figura dels professors ajudants, molts oblidats per haver deixat prompte la universitat. Aquest llibre és el producte d'un esforç col·lectiu per recuperar la memòria del Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de València, però sobretot és un homenatge a totes les persones que amb la seua dedicació han fet possible aquest primer segle de la seua història.

Presentación

■ Carmen Aranegui Gascó ■
Universitat de València

Yo creí en la continuidad y en que no era justo liquidar la institución dedicada a la arqueología más antigua de la ciudad de Valencia, aunque en aquel momento no fuera más que una sombra. Tuve fe en los jóvenes, en los futuros estudiantes, que un día podrían continuar vitalizándolo.

Miquel Tarradell i Mateu
PLAV (11, 1975: 382).

En 1975 se publicó el undécimo volumen de *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia* en conmemoración del quincuagésimo aniversario del Laboratorio, que entonces partía de la fecha de 1924, después corregida. Milagro Gil-Mascrell Boscá (1941-1994), Gerardo Pereira Menaut (1946-2014) y yo misma nos propusimos dejar constancia de esta fecha en un momento en el que la cátedra llevaba años vacante. Tuvimos que agenciárnoslas para conseguir la colaboración de los autores adecuados para editar un número extraordinario, así como para disponer de la financiación para la presentación de un libro que superaba el presupuesto habitual. La subvención complementaria la obtuvimos de la Universidad de Valencia y de la Caja de Ahorros y Monte de Pie-

dad de Valencia. Pusimos especial interés en convocar a Pericot, Mateu y Llopis, Ballesteros, Jordá, Almagro Basch, Fletcher y San Valero, en tanto que especialistas activos que habían frecuentado o conocido el Laboratorio de los años 1940-1950, de tal modo que nos sorprendió su buena disposición hacia interlocutores que estábamos muy lejos de su nivel académico, así como su grato recuerdo del Laboratorio. Solicitamos también contribuciones de especialistas internacionales más recientes con quienes alguno de nosotros estaba trabajando y, por supuesto, contamos con Miquel Tarradell (1920-1995), al que nos sumamos quienes seguíamos profesionalmente en la institución como alumnos suyos y de sus discípulos más veteranos, que colaboraron en este proyecto desde el primer momento, aunque tampoco estaban ya en Valencia. Gabriela Martín, por opción personal, desempeñaba brillantemente su profesión en Recife (Brasil), y Enric Llobregat (1941-2003), tras un cierto desencuentro por no haber obtenido una agregación de la Cátedra de Historia Primitiva y Prehistoria de San Valero en la entonces Facultad de Filosofía y Letras de Valencia, orientó su tesis doctoral (1965) hacia la *Contestania Ibérica* y obtuvo la dirección del Museo Arqueológico Provincial de Alicante, donde culminó con éxito su carrera arqueológica y desde donde desempeñó relevantes cargos político-culturales.

En la actualidad, no se tiene en cuenta la total subsidiariedad del profesorado universitario interino y temporal de los años 1960-1970 con respecto a la cátedra de cada asignatura, la cual ajustaba entonces con el rectorado las plazas asociadas a su materia. Hasta la Ley General de Educación (1970), el profesorado adjunto no era numerario ni fijo, pues solo a partir de 1971 se promulgó la normativa para la constitución de los tribunales que debían resolver oposiciones al nuevo cuerpo de funcionarios docentes, convocadas a nivel nacional.

La sección de Historia de la Universidad de Valencia hacia 1970 se vio desprovista de la generación que la había hecho famosa cuando éramos estudiantes. Sin Reglá ni Giralte y sin Tarradell ni su primer equipo, el panorama era muy distinto. El antiguo despacho de Tarradell lo ocupó temporalmente el catedrático de Geografía Eugenio Burriel, y Fernández Nieto, sucesor de San Valero, consiguió que se corriera un metro el tabique colindante de ambos departamentos, para que el suyo tuviera... la misma superficie que el nuestro, con lo que los cartones con muestras para prácticas del antiguo Laboratorio tuvieron que trasladarse por falta de espacio. Por lo tanto, ni tan siquiera todo el seminario era *nuestro*. Y es así como Gerardo partió a Heidelberg con una beca Humboldt para pasar luego a la Universidad de Oviedo y Mila opositó por dos veces a Museos, sin posibilidades de éxito por no estar en el entorno de Almagro Basch, aunque, después de que hubiéramos conseguido que la prehistoria pasara —sin dotación— del departamento de San Valero al de Arqueología, Epigrafía y Numismática, Mila ganó la Cátedra de Prehistoria de la Universidad de Cáceres, de la que regresó en 1983 por concurso de traslado, cuando, desde el Laboratorio, conseguimos que se dotara esta cátedra en tiempos del rector Joaquín Colomer.

Si el Laboratorio siguió en pie en los primeros años setenta, fue gracias al éxito que tuvo nuestra docen-

cia entre estudiantes que llenaban las clases, venían a las excavaciones y se mostraban atentos a nuestras iniciativas porque las veían próximas a las suyas, en aquellos tiempos de apertura y cambio en los que, sin embargo, solo los catedráticos podían ser directores de tesis y tesinas (aunque hubieran sido concluidas bajo nuestra supervisión). En lo específico, contamos con el proverbial apoyo de Fletcher y Pla y, por primera vez, con la concesión de permisos y dotación oficial para nuestras excavaciones en la etapa en que Maluquer de Motes fue comisario nacional de excavaciones arqueológicas del Ministerio de Educación Nacional (1974-1978). Lo que actuó en contra nuestra provino del seminario vecino de Historia Antigua, desde el que Aparicio Pérez intentaba arrebatar el protagonismo arqueológico, con el apoyo mediático local que se hizo visible a través de los Cursos de Gandía y de la Real Academia de Cultura Valenciana, cuestión que no merece la pena comentar.

En 1976, entre los once candidatos admitidos a la oposición para cubrir la vacante que dejó Tarradell (resolución 2966 BOE 11/02/ 1975), fue Martín Almagro Gorbea quien obtuvo esta cátedra. Inmediatamente cambió el nombre de los *PLAV* por el de *Saguntum* y redujo el formato de una revista de la que figura como fundador en su entrada personal en Wikipedia (aunque apareció en el número 12...). La financiación pasó a depender de la Caja de Ahorros y Socorros de Sagunto, hasta que esta entidad se fundió con Bancaixa.

Almagro Gorbea mantuvo la cátedra hasta 1980, pese a que en 1979 partió en comisión de servicios a Roma para dirigir la Escuela Española de Historia y Arqueología, desde donde pasó directamente a la Cátedra de Prehistoria de la Universidad Complutense. Cuando en 1996 ingresó en la Real Academia de la Historia, fue introduciendo las biografías de Tarradell y de algunos de sus discípulos valencianos

reiterando el *nacionalismo excluyente* (sic) común a todos ellos, como información destacable en el perfil científico de uno de los mejores discípulos de su padre Almagro Basch.

En el País Valenciano, fuimos las profesoras del Laboratorio de Arqueología las que insistimos con éxito en 1979 ante Pedro Zamora, teniente alcalde del Ayuntamiento de Valencia, acerca de la necesidad de crear plazas de arqueólogos o arqueólogas municipales, que, a continuación, se dotaron en Liria, Denia, Jávea...

Fue también en el Laboratorio donde tuvo lugar en 1983 la reunión de los profesores adjuntos numerosos de arqueología para elevar una reclamación al Ministerio de Educación y Ciencia contra la inclusión de la arqueología como una disciplina auxiliar más del área de Ciencias y Técnicas de Conocimiento, con lo que conseguimos que pasara a ser área

docente específica de las facultades de Geografía e Historia. Valencia fue, por otra parte, la primera facultad que tuvo Arqueología Ibérica como asignatura específica cuatrimestral de segundo ciclo, susceptible de figurar en el perfil de plazas ofertadas a concurso, en coherencia con la investigación desarrollada.

Escribir la presentación de una publicación supone un reto. Dejo a criterio de los lectores los diferentes capítulos de esta oportuna obra y me limito a resaltar hechos apenas registrados oficialmente que me parecen relevantes, propios de unos años que he vivido y que, sin duda, recuerdo desde mi trayectoria. Explican contextos que tienen cierta importancia para considerar el último cincuentenario del Laboratorio de Arqueología de la Universitat de València de cara a un futuro vital y prometedor.

Amb aquest volum es commemora el centenari de la creació del Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de València (LAUV), en l'actualitat el Departament de Prehistòria, Arqueologia i Història Antiga. En ell s'analitzen per primera vegada els antecedents de la creació del LAUV i les seues diferents etapes fins a l'actualitat. Al llarg de les seues pàgines s'aborda el procés d'institucionalització de l'Arqueologia en els diferents contextos socioeconòmics i polítics que han modelat l'ordenació acadèmica i la seua professionalització, tant en el seu vessant d'investigació i docència, com de conservació del Patrimoni Arqueològic. Tot plegat, és un llibre que tracta del paper de la UV en la formació i desenvolupament de l'Arqueologia en els darrers cent anys, i per aquesta mateixa raó també és una aportació al coneixement de la història de la nostra Universitat.

UNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

100
ANYS FENT
ARQUEOLOGIA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
Departament de Prehistòria,
Arqueologia i Història Antiga